

Delavka Tereza

Igo Gruden

Delavka Tereza, sredi transmisij
v beg vreten in statev mre ti mladi sij,
svet se tvoj pogreza, ko da gre v prepad.
Daleč v polju breza ve za tvoj nemir:
veje v mrak izteza k tebi vsak večer,
delavka Tereza, v žalostno pomlad.

Videl sem te zunaj, šla si kot vojak:
zrak je bil omamen kakor tvoj korak,
duh je moj težak bil, ves potisnjen k tlom.
Stopil za teboj sem, prišel k tebi v klet:
gašprček in postelj, križ nad njo razpet,
delavka Tereza, to je bil tvoj dom.

Tik pod stropom okno v bežnih sencah nog:
ko si ga zastrla, bil sem tako ubog,
pred teboj na svetu vsega zlega kriv.
Z ulice sva čula krike žensk, otrok —
in potem si usnula mi v objetju rok
z dnevom, ki je ugasnil kraj predmestnih njiv.

Delavka Tereza, skozi težke dni
misel nate nosim zdaj med vse ljudi,
ž njo na pot mu svetim, kdor je v srcu slep.
Vsem bi rad zaklical k solncu razprostrt:
Če je greh živeti, je življenje — smrt!
Delavka Tereza, svet je tako lep...

Obisk pri Nikoli Tesli

Milan Vidmar

Nekako ob desetih dopoldne smo lani četrtega septembra zagledali ameriško obalo. Na promenadnem krovu sem že zgodaj zjutraj zagledal nabito sporočilo, da bomo dosegli New-York ob dveh popoldne. Toda obala me je vendarle presenetila. Mnogo prezgodaj mi je prišla.

Dolgi dve uri smo pluli ob Long Islandu. Solnce ga je zalilo in hkratu je razlilo čez obrežno morje prijazno modrino. Po štirih pustih

dnevi, polnih oblakov, dežja in vetra, nam je oživel srce. Amerika nam je pripravila prijazen sprejem.

Udobje na ogromnem parniku me je polagoma napolnilo z lenobo. Čakal sem, včasih čital, včasih razmišljal. Nejevolja, ki jo vedno ustvarja prazno počivanje, je počasi naraščala v meni. Kar slabo sem se že počutil. V trenutku, ko sem zagledal Long Island, sem se zdrznil.

Tri kratke tedne sem imel v Ameriki odmerjene za New-York, za Washington, za Kanado in za vzhodne pokrajine Zedinjenih držav. Ves teden je bil že naprej izpolnjen s predavanji in debatami svetovnega kongresa o energiji, ki nas je pričakoval v Washingtonu. Dolge vožnje so bile vrhu vsega neizbežne.

Za New-York sem imel samo nekaj dni. Poznal sem ga sicer temeljito iz leta 1927. Toda New-York je izredno živ in deset let je zanj dolga doba. Ne samo to. V New-Yorku živi ena izmed največjih glav slovanskega juga. Osemdesetletnega N i k o l o T e s l o sem moral videti. Časovna stiska mi je kot mora legla na živce, ko sem mislil na vse to. Tisti dve uri vožnje ob Long Islandu sta bili dolgi in mučni.

Spomini na prvo potovanje v Ameriko so se mi v njih začeli oglašati. Leta 1927. sem živel skoraj tri mesece v New-Yorku. Opazoval sem njegovo nebrzdano življenjsko silo, njegovo utripanje, njegove lepote in grdote. Takrat, pred desetimi leti, sem videl v daljni Ameriki drugo glavo, izredno glavo M i h a j l a P u p i n a.

Brez Pupina bi svet ne imel telefonskih razgovorov na velike razdalje, vsaj ne tako zgodaj. Brez Tesle bi ne bilo radia in telegrafije brez žice. Morda bi kasneje kdo človeštvu ukrotil eterske valove. Tesla je prišel zelo zgodaj, zelo, zelo zgodaj.

Nihče nima pravice odrivati Pupina in Teslo elektrotehniki. Telegrafija in telefonija, z žico in brez nje, sta važni za vsakega človeka. Človeštvo je postalo organizem višje vrste, ko mu je zrastle omrežje telegrafskih in telefonskih prog. To omrežje je njegovo živčevje. Človeštvo je postalo razumen organizem višje vrste, ko mu je eter začel prenašati znake in zvoke.

Leta 1927. sem doživel nepozaben večer v družbi Mihajla Pupina; Tesle takrat nisem videl. Sedaj po desetih letih bom videl Teslo. Moram ga videti. Pupina ne bom več videl. Mrtev je.

Leta 1927. sem videl Pupina sredi razkošnega, bogatega, objestnega New-Yorka. Sedaj bom videl Teslo sredi skrušenega, ponižanega, previdno ozdravljajočega New-Yorka. Usoda mi je postavila oba velikana v ustrežajoča okvira. Kot blisk me je prešinilo to spoznanje.

Pupin je bil res nekakšen simbol stare Amerike, Amerike prosperitete, Amerike, polne starega, zlatega dolarja. Imel je ogromen ugled. Sam predsednik W i l s o n ga je rad vpraševal za svet. Pupin je bil bogat, predsedoval je najuglednejšemu njujorskemu klubu, ki si je v peti aveniji postavil

ogromen dom. Pupin je bil profesor na njujorški univerzi. V Norfolk u si je zgradil prekrasno vilo. Življenje, polno dela in uspehov ga je bogato nagradilo.

Še ga vidim pred seboj pri večerji v University-Clubu. Zunanost grandseigneura, izražanje natančno, besede izbrane, misli ostre. Predsednik kluba in nas, ki smo bili njegovi gosti.

Teslo sem si vedno zamišljal kot umetnika, kot pesnika, ki trpi, ko ustvarja, ki se odmika svetu, ki mu je denar zoprni, ki ne mara abotnih naslovov in odlikovanj, ki živi samo za svoje ideje in ki ne potrebuje udobnosti in razkošja. Tako sem ga tudi pred leti opisal v letnem poročilu zagrebske univerze, uverjen, da se nisem zmotil. Koprnel pa sem po srečanju, ki mi naj potrdi, da je bila moja slika pravilna.

V trenutku, ko sem se iztrgal vsem tem mislim, je parnik obstal pred karantensko postajo Staten-Island. Ni me zanimala. Oči so mi žejne iskale nečesa v megli, ki je ležala nad Hudsonom. V njo je pravkar odplula Queen Mary.

Takrat se mi je dvignila iz sive daljave silhueta kot prikazen iz tujega sveta, silhueta nebotičnikov spodnjega New-Yorka, slika, znana iz nešteti posnetkov, divja in po svoje lepa. Leta 1927. mi je ušla, ker smo pripluli ponoči. To pot sem se vsesal vanjo. Megla ji je dodala čudovito, faustično ozadje. Pa sem takoj vedel, da prihajam v drug New-York, v drugo, v novo, v spokorjeno Ameriko.

Hotel Commodore, v srcu New-Yorka, sosed velikanske centralne železniške postaje in slovitega Times Square-a, ima tritisoč sob. V štirinajstem nadstropju sem dobil svojo. Izmučen in nervozen sem se vrgel v naslanjač, ko so mi prinesli prtljago.

Naš generalni konzul, Radoje Janković, danes poslanik v Tirani, me je pripeljal v hotel, poiskal sobo, počakal, da sem dobil vso prtljago, se prepričal, da je v sobi vse, kar potrebujem, mi napisal telefonsko številko konzulata in tiho odšel. Vedel je, da sem na kraju svojih moči.

Toda kmalu me je vzdramil telefon. Gospod generalni konzul mi je ljubeznivo javil, da me vabi Nikola Tesla na kosilo. „Jutri ob dveh, prišel bom po vas. Točni moramo biti.“

Tako sem bil presenečen, da se niti zahvalil nisem. Je li uganil mojo najsrčnejšo željo?

Še sem bil ves prevzet, ko sta se mi javila dva gospoda našega konzulata. Prišla sta, da meni in drugemu jugoslovanskemu delegatu, inženjerju Jokšiću pokažeta New-York.

Kot v snu sem se vozil po Broadwayu, po obrežju Hudsona, čez Washingtonov most v New-Jersey, skozi zamorski okraj Harlem, preko East-Riverja v Brooklyn, po spodnjem New-Yorku

in po peti aveniji. Prvi dan mi je minul kot da ni resničen. Zaključil sem ga o polnoči v Music Halli. Ko sem se vračal peš v hotel, je bila peta avenija še živa, kot da zanj ni noči.

Tam je Rockefeller zgradil v zadnjih letih cel kompleks, ki mu dva nebotičnika tvorita ogrodje. Vsa v marmorju sta ponoči oblita z bajno svetlobo nešteti reflektorjev. Nehote sem se ustavil pred to krasoto Rockefeller-Center-ja.

V njem je radio našel svoj razkošni dom. Nadel mu je ime Radio City. Kje bi bilo vse to, da niso kraške pečine hrvaškega Primorja rodile Nikole Tesle? Rockefellerjevi dolarji bi se ne šopirili tu, če bi ne bilo Teslinih idej. Zazdelo se mi je, da te ideje žare iz reflektorjev in obsevajo mrtvo kamenje. Domišljjal sem si, da gleda nekje stari Tesla skozi okno, da vidi razsvetljena nebotičnika in da mu misli uhajajo v stare čase, ko je nosil Radio-City še v sebi, čisto, skrivnostno, brez denarnih madežev.

Tisto noč sem težko spal. Ko sem se zbudil, je bilo že zelo pozno. Po zajtrku sem nervozno čakal. Ob eni je prišel prvi tajnik našega konzulata. Povedal je, da bo poleg inženjerja Jokšića tudi še neki čehoslovaški profesor gost Nikole Tesle. Ob pol dveh smo se odpeljali. Po njujorških cestah imajo avtomobili težavno pot.

Tesla stanuje v hotelu New-Yorker. Pred leti je živel v hotelu Waldorf-Astoria, ki je prvak med njujorškimi hoteli. New-Yorker nima tistega razkošja, ki ga najdeš v Waldorf-Astorijski. Skromnejši je kot Commodore. Tesla ne živi v izobilju.

Pred drugo uro smo bili v hali. Naš konzularni tajnik se je takoj ozrl po čehoslovaškem profesorju. Hotel je, da se točno ob dveh prijavimo. Toda profesorja ni bilo. Boy je zaman hodil po hali in izkliceval njegovo ime.

Točno ob dveh smo se prijavili. Tesla je takoj zaprosil, da počakamo na manjkajočega gosta. Čakali smo. Četrť, pol ure. Profesorja ni bilo od nikoder. Postajali smo nervozni. Znova in znova je moral boy klicati po hali. Zaman.

Čakali smo, se jezili, delali dovtipe, telefonirali in se ozirali okoli sebe. Naš tajnik je gotovo ogovoril deset gospodov, misleč, da je našel profesorja. Ura je bila tri, četrť na štiri. Nihče izmed nas ni mislil na kosilo, vsi pa na Teslo. Bilo je mučno.

Nekako ob pol štirih sem nenadoma zagledal na drugi strani prostrane hale čudovito silhueto. Visokega, izredno slokega, starega gospoda, ravnega kot sveča. Kot da je v čudovitem prividu v tem trenutku zrasel iz naših kraških tal, nekje v Dalmaciji ali Črni Gori. Nikola Tesla.

Prišel je pogledat, kaj delajo gostje, zakaj se tako počasi zbirajo. Obkolili smo ga. Kot da bi trenil smo ga imeli v mreži pozdravljanja in vpraševanja.

Takoj sem videl, da me moje predstave niso varale. Toda Tesla je še preprostejši kot sem mislil. Še ima nepokvarjeno, odkrito, malce plaho, pri-srčno zaupljivo dušo, ki jo je dobil od svojih staršev, živečih na skopih, siromašnih tleh. Hrup, pohlep in surova strast divjih ameriških tal se je niso dotaknili. To je duša otroka, pesnika, trpina. Duša idealista, svetnika.

Znani smo bili komaj nekaj minut, ko mi je Tesla potožil: „Mnogo sem trpel, gospod profesor. Ljudje so hudobni. Z dinamitom so mi razgnali laboratorij.“ Obmolknil je in se zastrmel predse.

Videl sem, da še trpi, da še ne razume, zakaj so mu vzeli vse. „Okoli sedemstopetdesettisoč dolarjev je bilo škode,“ je nadaljeval, „pa še dve-stopetdesettisoč dolarjev dolga mi je ostalo. Težko sem ga odplačeval. Pa delati nisem mogel več...“

Rezko se je iztrgal svojim žalostnim spominom. „Kje je moj čehoslovaški profesor,“ je vzkliknil. „Saj sva bila točno dogovorjena. Gotovo se kje jezi name. Pa nisem kriv,“ je dostavil.

Ginljivo je bilo, kako je občutil samo neprilike odsotnega svojega gosta in kako malo mu je bilo do lastnih. No, naposled je uvidel, da moramo vendar sami sesti k mizi. Odvedel nas je v svojo obednico. Tam smo zvedeli, da je neki gospod poldrugo uro čakal in pred petimi minutami odšel...

Priznam, da sem bil te nesrečne rešitve mučnega položaja vesel. Nihče od nas ni poznal manjkajočega gosta. Gotovo bi nam bil vsem dobrodošel. Toda brez njega je bilo vendarle lepše: govorili smo lahko materni jezik gostitelja.

Kramljali smo spočetka o vsakdanjih stvareh. Inženjer Jokšić si je izprosil za spomin Teslino posetnico. Stari gospod jo je rad potegnil iz žepa. Seveda jo je dal tudi meni. Nisem je še spravil, ko je Jokšić še zaprosil, da jo Tesla podpiše.

Tesla je takoj zastavil pero: „Vi ste Srb, gospod Jokšić,“ je dejal, „podpisal se bom v cirilici.“ Potem je uprl v me svoje dobro oko: „Vi ste Slovenec, gospod profesor, kajne. Podpisal se vam bom v latinici.“

Prisrčna pozornost mu je osvajala vsa naša srca. Prav nič mu nismo zamerili, ko je vstal, vzel slamnik in odšel, da še enkrat pogleda za pone-srečenim gostom.

Vrnil se je kmalu. Ko je sedel, sem ga vprašal: „Zakaj niste branili svojih pravic do telegrafije in telefonije brez žice, ko se je začel šopiriti z njima Marconi?“ Mirno mi je odvrnil. „Marconi je bil moj asistent. Poznal je moje stvari temeljito. Dobro je vedel, da je kompenziranje sprejemnih krogov osnova vsega prenašanja znakov brez žice. To osnovo sem postavil jaz.“

Zamislil se je nekoliko in nadaljeval: „Kasneje je Marconi pripovedo-val, da ne verujem v popolno kompenziranje, da pa je on dokazal praktično možnost.“

Nasmehnil se je: „Popolne kompenzacije seveda ni, ker nobena stvar na svetu ni popolna in ker nobena ideja ni popolnoma uresničljiva. Pri-
bližno, zelo približno je seveda mogoče kompenzirati vsak sprejemni krog.
Vsak otrok ga dandanes kompenzira, ko išče na radiu svojo postajo. To sem
vedel tudi takrat, v devetdesetih letih.“

Razburil se je nenadoma in plamen idealista, svetnika, mu je zažarel
v jasnih očeh: „Svojih idej nisem prijavljal, ker sovražim patente. Čemu
patent, čemu izkoriščevalne pravice? Svoje ideje sem dajal človeštvu, da
mu koristijo. Dovolj mi je, da imam dober laboratorij, streho in hrano.
Denarja ne potrebujem.“

Zamaknjeni smo ga poslušali. Jasno nam je bilo, da Tesla ne živi v tem
ubogem vsakdanjem svetu, da Marconiju ni in ni bil kos. Meni je bilo jasno,
da se je ta veliki mož mnogo prezgodaj rodil, da ni mogel imeti otipljivih
uspehov, da pa ima velikanske, nevenljive zasluge in ogromne prave, trajne
uspehe.

Videl sem, da mora silno trpeti, ker mu manjka laboratorij, ko mu misli
še ne počivajo, ko mu je glava še mlada, domišljija še nezlomljena, pogled
v skrivnosti narave še bister, še vznemirljiv.

Družbeni red, ki tlači neštete poštene in dragocene glave, ki uničuje
takšne glave kot je Teslina, mi je bil v tistem trenutku še bolj ogaben in
nеспameten kot sicer. Tesla je uverjen, da bo doživel stoštirideset let in
da se je njegovo poglobitno delo šele začelo. Kakšen heroizem!

„Kaj pa je z vašimi najnovejšimi idejami,“ sem ga vprašal. „Prenos
energije brez žice je gotova stvar,“ je odvrnil. Začuden sem ga pogledal.
„Da, da,“ je dostavil, „je tako. Ali se zavedate,“ me je ostro vprašal, „da
je energijski prenos brez žice hkratu novovrstna artilerija? Vsaka krogla,
izstreljena iz topa, prenaša uničujočo energijo. Zato me moje najnovejše
ideje skrbе. Kaj bo človeštvo naredilo iz njih. Društvo narodov bi jih mo-
ralo dobiti v roke.“

Tedaj se je pa razsrdil. „Društvo narodov je dovolilo italijanski pohod
v Abesinijo. To je sramota. Ne, ne, to društvo ne bo dobilo moje artilerije.“

Pripovedoval nam je o svojih člankih, napisanih Abesincem v zaščito.
Zatrjeval nam je, da se bo vedno boril za pravice šibkejših, teptanih. Zdel
se nam je kot oznanjevalec nove in vendar stare vere. Poslušali smo ga tiho,
pokorno.

Kosilo se je zavleklo. Tesla se ni dotaknil ničesar. Ko pa nam je posta-
vil rensko vino na mizo, je hudomušno izjavil: „Pil bom z vami. Vesel sem,
da smo dobre volje in da se imamo radi.“

Res je pil, toda vina ne. Skuhati si je dal liter mleka in ga počasi za-
užival. „Veste,“ mi je razlagal, „dognal sem, da potrebujem za življenje
dnevno 1120 gramov proteina. Zato namečem zjutraj v lonec izbrano zele-
njava v natančno določeni množini in jo kuham natančno deset minut.

Potem si izcedim sok in ga spijem. Opoldne spijem liter mleka, zvečer pa drugi liter. Tako zberem potrebnih 1120 gramov proteina. Druge hrane in pijače ne uživam, ker je ne potrebujem.“

Vnovič sem ga nehoté pazljivo motril. Nobenega nepotrebnega grama ni na njegovem telesu. Koža na licih pa mu je napeta, sveža. Hrbtenica ravna, mlada. Oko čisto. Misli jasne. Stoštirideset let? Še šestdeset torej? Zakaj ne, Bog mu jih daj!

Ko smo popili rensko vino, smo dobili še črno kavo. Dobre volje smo bili. Tudi Tesla je bil vesel. „Sedaj bom dobil ogromna sredstva,“ mi je zaupal, „zgradil bom velik laboratorij. Delal bom. Dovršil bom, kar nosim v glavi.“

„Vi ne bodete nikoli imeli denarja,“ sem kruto odgovoril, „če ga pa bodete dobili, vam bo ušel.“ Od srca se je zasmel: „Seveda mi bo ušel, kaj pa hoče pri meni. No, sedaj grem pa na delo.“ Vstal je. Vsi smo vstali. Stisnili smo mu roko. Čudoviti starec je izginil v dvigalu.

Teden kasneje sem v Washingtonu poslušal Roosevelta. Predaval nam je o ameriškem energijskem gospodarstvu. Govoril nam je o početkih industrijskega kapitalizma, o parnih strojih, ki so pritegnili delo nase, kopičili delavstvo v mestih, praznili kmetije, polja in travnike, ustvarjali socialne krivice in sto let gnali civilizirani svet v mračno atmosfero, v katero je treščila svetovna vojna. Slikal nam je novo dobo, dobo električnega gospodarstva, dobrine gibljive električne energije, ki jo lahko poljubno razkosavamo in delimo preko obširnih pokrajin. Mogočnim parnim strojem kot orožju okrutnega individualističnega kapitalizma je postavil nasproti sistem vse prebivalstvo premrežujočih električnih daljnovodov, skrbečih za malega človeka, za kmeta, za obrtnika, za vsakogar, ki čita knjige, ki kuha, ki kuri.

Rooseveltov govor je bil govor propovednika nove vere, govor človeka, ki se je smelo dvignil proti prokletemu zlatemu dolarju, katerega je treščil ob tla, mu zdrobil kosti in ga potisnil v pohlevno vlogo nakaznice za življenske potrebščine.

Poslušajoč sem zagledal globoko brazdo, ki jo je Roosevelt zarezal v ameriško zgodovino, ki jo je meni zarezal med Pupina in Teslo. Vnovič sem zastrmel, videč, kako daleč pred svojim časom je vedno korakal Tesla.

Tesla je hotel sleherniku dati radio, ne samo onemu, ki ga lahko kupi. Tesla je v svojih strastnih vizijah že v devetdesetih letih videl v žepu slehernega zemljana aparat za razgovore v daljavo brez žice. Tesla sanja o razdeljevanju energije brez žice; vsak dom naj dobi energije, kolikor je potrebuje. Tesla koraka pred Rooseveltom.

Še teden kasneje me je generalni konzul Radoje Janković peljal v Norfolk na obisk k hčerki pokojnega Pupina. Razkošna vila sameva v

hriboviti pokrajini. Delovna soba je zapuščena v njej, spremenila se je v muzej. Melanholično gleda veliki tehnik iz slike na obiskovalca.

Pupin je mrtev. Mrtev je njegov svet. Amerika je še v razvalinah, ki jih je povzročila svetovna gospodarska kriza, polom individualističnega gospodarstva, ki nikjer na svetu ni tako zelo dozorelo kot v Ameriki zadnje prosperitete.

Zlati dolar je mrtev. Človeštvo ne mara več izkoriščanja. Privilegiji so postali nemogoči. Tudi patenti so privilegiji. Tesla jih nikoli ni maral. Nasilje je vsemu človeštvu ogabno. Sporazum med posamezniki je postal nujno potreben.

Tesla sedi v svoji skromni delovni sobi, na vrhu nebotičnika hotela New-Yorker in skrb mu je nagubala čelo, ki ga leta niso mogla razorati. Njegov genij mu je zgradil najveličastnejšo idejo tehnike, prenos energije brez žice, brez izgub. Bridke življenjske izkušnje mu pa šepečejo: Pazi! Energija dela. Energija odvzema trudnim človeškim rokam delo za vsakdanji kruh. Energija pa tudi razdira, uničuje. Tudi uničevanje, razdiranje je delo. Prenos energije brez žice je tudi streljanje.

Stari Tesla vidi vse to. Vedno je videl mnogo, mnogo, česar nihče poleg njega ni opazil. Rad bi blagoslavljal, boji se pa, da se bo blagoslov v rokah ljudi spremenil v prokletstvo. Težke mu morajo biti samotne ure.

Osemdeset let mu leži na slokih ramah. Premalo. Še šestdeset bi jih rad naložil, samo da bi videl, kaj bo, kaj bodo prinesle njegove največje ideje, blagoslov ali prokletstvo. Okoli njega hrumi nebrzdano življenje, iz daljave čuje grmenje evropskih topov. Tesle je strah.

V Washingtonu smo se nekoč razgovarjali o Tesli. Američani so bili vsi polni spoštovanja in občudovanja. Nekdo pa je menil: „Tesla živi v deželi sanj.“ Nisem mu ugovarjal.

Tesla sanja. Njegove sanje so se doslej še vse uresničile. Sanje osemdesetletnega Tesle so težke, burne. Plaho se oglašča v njih nezlomljiv optimizem. Daj bog, da se uresniči!

Življenje in delo Venca Poviškaja

Ciril Kosmač

(Nadaljevanje)

4

Še preden je Venc dopolnil dvajseto leto, so ga poklicali na nabor, da ga bodo pregledali in dognali, če je sposoben braniti svojo domovino. Ko mu je pismonoša izročil poziv, je Vencu vztrepetala roka, njegovo srce pa je zahrepenelo, da bi šel ta kelih od njega. Res da se mu je s tem odpirala